

rotörténeti dimenziói, Bp., Ráció, 2014, 87–113.; Sárváry Pál: *Csokonai életének töredék vonalai*, in *Csokonai Emlékek*, kiad. Vargha Balázs, Bp., Akadémiai, 1960, 392.

70. *Tud. Gyűjt.*, 1817/III., 118.

71. *Pyber Benedeknek*, részlet.

72. A *világpolgár* (Horváth János szerint Csokonai szóalkotása vagy kozmopolita szó) – mint Borbély Szilárd tanulmánya rávilágít – mást jelentett Csokonainál, mint amilyen jelentésben használták már általában a korban is. Csokonaira ebben főként Kazinczy Diogenesz-fordítása hatott, melyben a fogalom „nem a nemzeti eszme, a nacionalista elkötelezettség ellentéte, hanem a »polgári társaság«-gal szemben, azon kívül elfoglalt önmeghatározó, kvázi jogi státusnak a kinyilatkoztatása. (...) A kozmopolita (...) nem alárendeltje semmilyen hierarchiának, de mégis szolgálja mindenkinek.” (*Csokonai karaktere és az Arkádia-per*, in „*Et in Arcadia ego*”, szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 181–199.)

73. Kiad. Heinrich Gusztáv, Bp., MTA, 1916, 127. (RMK, 37.)

74. *A magyar jellem történetünkben*, in *Mi a magyar?*, szerk. Szekfű Gyula, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1939, 555.

75. Goethe a nemzeti gyűlölködést – ami Versegly szerint végül „egész nemzeteket semmivé tesz” – „fura dolog”-nak nevezte, mely szerinte is mindig „a kultúra legalsó fokán” a legerősebb és leghevesebb. „Van azonban egy fok – mondta Eckermann-nak –, ahol teljesen eltűnik, és ahol az ember bizonyos mértékig nemzetek fölött áll, és a szomszéd nép javát és baját úgy átérzi, mintha a saját népével találná szembe magát.” (Eckermann: *Beszélgetések Goethével*, ford. Györfly Miklós, Bp., Európa, 1989, 522.)

76. *Az emberi nemzetek történetei*, i. m., 169.

77. *Csokonai – Szécbényi Ferencnek*, Komárom, 1798. január 23., CsokLev, 80.

SZILÁGYI MÁRTON

Arany János társadalmi státuszának változásai

Arany János pályáját az alábbiakban a költő társadalmi státuszának szempontjából szeretném áttekinteni.¹ Az irodalom 19. századi intézményesülésének mint háttérnek az elemzésbe való bevonása ugyanis számos jól ismert tényt egészen más fényben mutathat meg a költőről. Azaz nem az életrajz speciális szempontú újramondása az elsődleges célom, hanem bizonyos biográfiai tényezők társítása egy olyan értelmezői kerettel, amely intézménytörténeti és társadalomtörténeti modellekre épül – s amely nyilvánvalóan erősen támaszkodik Arany életének biográfiai kereteire. A személyes forrásanyagok nagy bősége és jó feldolgozottsága pedig lehetővé teszi a mikrotörténeti léptékű értelmezést is.²

Az Arany Jánosról kialakuló közkeletű vélekedések egyik legtartósabbika a költőt származása alapján a parasztsággal azonosító vélekedés.³ Persze ez végső soron Aranytól magától származó beállítás; s nyilván külön elemezhető, hogy Arany miért látott érzelmi azonosulásra alkalmas mintát a parasztságban, s bizonyos megnyilatkozásaiban miért határozta meg magát így. Gondoljunk most csak arra, amikor Petőfi a *Toldi* elolvasása után levélben kereste föl Aranyt, s a hozzá címzett versben retorikusan éppen a kilétét firtatta. Arany erre oly módon válaszolt, hogy a válasz formájául használt lírai vers kereteit fölhasználva voltaképpen megkerülte

a szociológiai és rendi értelemben pontos feleletet, s önmeghatározását etikai paraméterek és érzelmi azonosulás alapján adta meg: „népi sarjadék”-nak nevezte magát, amely egyfelől kellőképpen meghatározhatatlan fogalom, másfelől pedig megfelelt annak a sejtető várakozásnak, amely a kérdést feltevő Petőfiben kimondatlanul is megvolt.⁴ Az önstilizáció, amelynek persze volt némi alapja, ilyenformán összekapcsolódott Arany önmagától és persze az utókortól is mitizált pályakezdésével – hiszen Arany mindent megtett azért, hogy a válaszversnél korábbi költői próbálkozásait elfedje vagy legalábbis elfeledtesse. Miközben egyébként a válaszverset – talán szerénységből, talán más, nehezen megragadható okokból – nem vette föl a lírai műveit tartalmazó *Kisebb költemények*be, így Arany életében kizárólag folyóiratban jelent meg, az *Életképek* 1847-es évfolyamában.⁵ Úgy tűnik tehát, a költői életmű kezdeteiről kialakított vízió szorosan összefüggött a társadalmi státuszának a kérdésével a költő felfogásában.

Pedig Arany származása ennél jóval bonyolultabb helyzetet mutat. Az Arany-család ősei, János és Ferenc (ez utóbbi volt Arany János közvetlen felmenője), 1634-ben kaptak hadi szolgálataikért nemességet I. Rákóczi Györgytől.⁶ Ettől persze a két Arany csak armalistának számított, hiszen birtokadomány nem kísérte a nemesítést. A katonáskodásra épített családi nemesi öntudat Aranynál is erőteljesen jelenlévő mivoltára utal, hogy Arany a *Toldi szerelmében* is megörökítette az 1636-os szalontai csatát, s benne Győri Jakab haditettét, valamint belekezdett – hogy mikor, az nem egyértelmű – egy olyan epikus verses műbe is, amely a hajdúknak a szalontai határban a török ellen foganatosított hadicselét tárgyalta volna – ez utóbbi költői vállalkozása azonban torzóban maradt.⁷ A Kraszna vármegyei család végül 1695 körül tért vissza a hajdútelepüléssé alakult Szalontára, s itt próbálta meg kiváltságait érvényesíteni. Jó darabig az armálisnak nem is próbáltak meg érvényt szerezni – valószínűleg erre nem volt szükségük –, hanem a hajdúkiváltságot nyert Szalonta közösségében éltek nemesi jogon, s próbálták a településsel együtt a szintén erdélyi fejedelemtől megszerzett kollektív előjog védelmét elérni. A *Diploma Leopoldinum* ugyan 1691-ben a kiváltságot megerősítette, de mivel 1702-ben Esterházy Pál nádor tulajdonába kerültek a bihari hajdúvárosok, gyorsan veszélybe került ez a kollektív nemesség, s ezt a fenyegetettséget a Rákóczi-szabadságharc csupán elodázta, de nem szüntette meg. A 18. század békésebb viszonyai között pedig Szalonta hajdúvárosi rangjának érvényessége körül már komoly gondok merültek föl: 1745-ben aztán Bihar vármegye az erdélyi fejedelmektől származó összes donációt érvénytelennek nyilvánította. A szalontai nemesi hadnagyok szék ugyan a szokásjog alapján még elműködött 1762-ig, ám ekkor egy helytartótanácsi rendelet végleg véget vetett ennek az állapotnak. Szalonta visszasüllyedt mezővárossá. Ebben a helyzetben próbálkozott meg az Arany-család 1778-ban azzal, hogy akkor érvényt szerez az armálisának: a kollektív hajdújogok elenyészése után tehát a személyes kiváltság megerősítését kívánták elérni. Az időpont ehhez nem volt a legkedvezőbb. Mert bár a 18. század a nemességvitató perek nagy konjunktúráját hozta el, az igazolások legnagyobb része ekkor már lezárult, s már megszületett Mária Terézia 1774. április 15-én kiadott rendelete is, amely szerint a kétséges nemességeket igazoló pereket a vármegyei törvényszékek kellett eldönteni.⁸ Márpedig Szalonta a Partiumhoz tartozott, amelynek köz-

igazgatási besorolása hosszú ideig kétséges volt, s az Arany-család korábbi származásáról is csak erdélyi törvényhatóság (Kraszna vármegye) adhatott hiteles felvilágosítást – így a vármegyei megerősítés utáni hivatalos feljebbvitel kérdése körül illetékességi vita alakult ki a magyarországi és az erdélyi kormányzervek között, márpedig ez végtelenül lelassította az Arany-család számára végsősoron kedvezően indult, mert a szokásjogi alapok szerint egyértelműen az ő javukra eldőlni látszó folyamatot.⁹ A per még Arany születésekor sem zárult le, s aktuális tétje fennmaradt a költő gyermekségének idejére is.

Ezt a kérdést Arany így foglalta össze tömören önéletrajzi levelében: „NB. Nagy apám nemes volt, s apám, a kutyabőrnek birtokában, nem vala képes visszazerezni a kiváltságot, minthogy erdélyi fejedelemtől (I. Rákóczi György) nyerte volt azt a család.”¹⁰ Azaz Arany jogi értelemben nemtelen volt ugyan, de minden bizonytalansággal alakította mentalitását az a feszültség, amely a nemesi kiváltság tudata, a független hajdúszabadság emléke és a család paraszti életformája között feszült. Így válik érthetővé a levél egy másik pontja is, ahol Arany apjáról a következőt mondja: „Egyébiránt apám kevés földdel s egy kis házzal biró földmives volt.” Majd néhány sorral lejjebb így minősíti: „apám, ki értelmes, irástudó paraszt ember volt”.¹¹ Hiszen Arany pontosan tisztában volt vele, hogy apja (és a család) esetében életformát és nem jogállást jelentő helyzetről van szó – azaz ez esetben természetesen nem a „jobbágy” meghatározás, hanem a „paraszt” a helyénvaló, vagy körülírásként a „földművelő”.

Arany sorsát ez a családi előtörténet sokban befolyásolta. Nagy szerepe lehetett abban, hogy szülei utolsó, kései gyermekeként – mi több, a család egyetlen, életben maradt fiúgyermekeként – fontosnak tartották taníttatását, s nem merült föl, hogy egyetlen szóbajöhethető, jövődőlő családfenntartóként mindenképpen édesapja helyét kell átvennie a gazdálkodásban. Az életrajzíró Gyöngyösy László kifejezetten azt állította, hogy Arany apjának az volt a szándéka, „az eleven-eszű Janikát »fiskálisnak« taníttatja, a ki majd kiperli az Aranyok igaz jussát.”¹² Erre más, különösen egykorú forrásunk nincs. Maga Arany az önéletrajzi levélben más magyarázatot ad: „belőlem *papot* vártak”.¹³ Mindazonáltal – noha a kérdés végsősoron eldönthetetlen – nem tűnik teljesen valószínűtlennek az a szándék sem, amelyet Gyöngyösy – ki tudja, milyen forrás alapján – megfogalmazott: akármelyik célképzet is indokolta Arany iskoláztatását, ezért lehetett az teljesen egyenes vonalú és törésmentes, egészen a debreceni kollégiumba való eljutásig.¹⁴ A pálya ezen szakasza jellegzetesen a debreceni kollégium partikularendszerébe tartozó vonásokat mutatott. Sőt, még a kisújszállási rektoria is – amely egyébként megszakította Arany debreceni tanulmányait ideiglenesen – ilyen természetű kirándulás volt: itt ugyanis mindig a debreceni kollégiumból mint anyaintézményből érkező diákok tanítottak, Arany idekerülése sem volt tehát meglepő.¹⁵

Ami Arany pályaszakaszán különleges, az éppen a debreceni tanulmányok félbehagyása. A színészet felé való tájékozódás voltaképpen első jele volt a művészpálya vonzásának, s Arany vándorszínésszé válása alighanem összefüggött az ott-hontól való távolsággal is, azaz azzal, hogy meggyengültek azok a viszonyok, amelyek kötelességére és családi küldetésére emlékeztették, akár papot, akár fiskalist reméltek benne szülei. A színészkalandnak mint sikertelen – mert távlattalan – kísér-

letnek a mélyreható kudarcjellege lelkiismereti kérdés maradt Arany számára: túl azon, hogy ezzel nem sikerült végrehajtania egy vágyott életformaváltást, azzal is szembe kellett néznie, hogy apja reményét játszotta el saját maga társadalmi emelkedéséről.¹⁶ Pedig érdemes hangsúlyozni, hogy voltaképpen semmi nem zárult le ekkor végleg Arany számára: hiába hagyta ott a kollégiumot, folytathatta volna a tanulmányait, akár még Debrecenben is, ha visszakéri magát diák státusba, arról nem is beszélve, hogy ott volt a jogi tagozatáról híres sárospataki kollégium is, ahová szintén beiratkozhatott volna. Ám a család anyagi helyzetén túl éppen a lelkiismereti háttérű kudarc akadályozhatta meg Aranyt abban, hogy egy ilyen újrakezdésen tűnődhessen el. S mivel így kollégiumi tanulmányainak befejezéséről nem rendelkezett végbizonyítvánnyal, a bizonyítható tanultság híján a rendi értelmű szakszerűsödés útja sem nyílt meg a számára: a társadalmi karrier szempontjából sem változott meg alapvetően a helyzete. Nem nemesi származású értelmiségi lehetett legföljebb, azaz honorácior. S valóban, a mezővárosi honorácior pálya tipikus színterei határozták meg Arany kezdeti próbálkozásait: segédtanítóként, majd segédjegyzőként is jellegzetesen honorácior hivatalokat töltött be. Ekkori állapotában Arany pályája a teljes megrekedés (vagy más nézetből: a megérkezés, a följebb már nem mozdulás) jeleit mutatta – különösen úgy, hogy Arany látványosan le akart számolni mindenfajta, az ebbéli helyzetéből kifelé mutató törekvéssel, így a művésszé válás lehetőségével is. Ahogyan ezt sógora, Ercsey Sándor életrajzi visszaemlékezésében megfogalmazta: „Ő maga pedig úgy az iskolai, mint a színészi pályát félben hagyva, minden hivatás és foglalkozás nélkül, a legsivárabb jövőt látta maga előtt.”¹⁷ Aranynak ebben a fázisban komolyan felmerülő terve volt az apjától örökölt paraszti gazdaság továbbvitele: önletrajzi levele szerint számolt ezzel a lehetőséggel, noha nem valósította meg.¹⁸ Ez a terv is abba az irányba mutatott, hogy Szalonta lehessen a végleges kerete az életének. Házássága is ezeket a jeleket mutatta: feleségnek egy olyan lányt választott, aki ehhez az ambíció nélküli létezéshez méltó társ lehetett, s akinek a révén semmiféle mobilitási tendenciát nem lehetett várni. Az árva lánynak számító Ercsey Julianna ugyanis a segédjegyzői hivatalból származó csekély jövedelmen sem tudhatott változtatni hozományával vagy kapcsolati tőkéjével – de legalább Arany biztos lehetett abban is, hogy ezen túlnyúló vágyakkal sem igen rendelkezik. A családalapítás, a két gyermek egymást gyorsan követő születése (1841, 1844) ezt a társadalmi helyzetet már szinte véglegesnek mutatta. Aranyt ebből a státuszból két dolog mozdította ki: egyrészt az írói siker és népszerűség (a *Toldi* megalapozta ismertséget), másrészt pedig az intézményrendszer hirtelen megváltozása 1848-ban. Persze alapvető mentalitásán – azon, hogy nem szerette a változásokat, s minden módon a biztonságra törekedett – ezek sem tudtak változtatni, így Arany nem hirtelen és azonnal döntött a változtatás mellett. Jó darabig az írói elismertséggel megfért számára honorácior státusza és addigi életformája – s az ezekből a keretektől már korábban kilépett Petőfi kitartó győzködése, s persze az 1848 tavaszán elkezdődő intézményi változások kellettek ahhoz, hogy egyáltalán megfontolja a pesti lapszerkesztő életformáját – de ezt végülis ekkor nem vállalta. A *Nép Barátja* című lapnál ezért sokkal inkább csak névleg és valóban a nevével volt jelen.¹⁹ Arany tévovázása miatt az igazi váltás, a miniszteriumnál vállalt munka (1849 májusától a

belügyminisztériumban fogalmazó) már majdhogynem elkésve következett be: akkor, amikor Pestet hamarosan fel kellett adnia a kormánynak. A pesti tartózkodás ilyenformán nem tartott hosszú ideig. Arany nem sokáig működhetett minisztériumi tisztviselőként, a Pestről távozó kormányt nem is követte – szinte csak arra volt ideje, hogy még a bukás előtt kellőképpen kompromittálni tudja magát a következő rendszer számára. Ezután pedig nem volt más választása, mint visszahúzódni abba a közegbe, amelyet pedig ott akart hagyni.

Az ismételten a biztonságos visszahúzódot jelentő Nagyszalontán persze nem lehetett egyszerűen ugyanazt az életet folytatni, mint korábban,²⁰ s a vállalható állás is erősen átalakult ekkorra. Arany arra kényszerült, hogy az új közigazgatásban is szerepet vállaljon, s a régi ismerősnek számító, a folytonosságot képviselő Kenyeres János szolgabíró mellett 1850–51-ben betöltött állás voltaképpen a „Bachuszárok”-ként megbélyegzett új szolgabírói garnitúrába való beépülést jelentette a számára.²¹ Ez éppen morálisan lehetett roppant kényelmetlen az ilyesmire mindig is nagyon érzékeny költőnek – ezért is próbálta meg utólag nem exponálni életének ezt a szakaszát, illetve, amilyen gyorsan csak lehetett, más életformát keresett a maga számára.²²

Ez az új életforma először a magánszolgálat volt: a nevelősködés Geszten, Tisza Domokos mellett. Ez még nem jelentett komoly eltávolodást a korábbi lakóhelytől, s a munka karaktere sem volt ismeretlen: hiszen Arany korábban már dolgozott nevelőként Szalontán Rozvány Erzsébet mellett.²³ Mindenképpen új elem azonban a lakóhely megváltoztatása – bár itt csak rövid távollétről volt szó, s ez csak Aranyt érintette, a családjának nem kellett Gesztre költöznie. A magánszolgálat a korszak egyik tipikus értelmiségi foglalkozása volt: ezáltal lehetett elkerülni azt, hogy valaki, akit saját javai nem képesek eltartani, állami szolgálatba álljon. Ez azonban persze hosszú kilátást nem kínáló pálya volt – s így nem csoda, hogy Arany elfogadta az ekkor főgimnáziummá válni akaró nagykőrösi gimnázium ajánlatát egy tanári állásra.²⁴ A felkérés egyébként nem volt magától értetődő: Arany ugyanis nem rendelkezett tanári végzettséggel (sem), ám az éppen ekkortájt átalakuló képzési szabályok – az osztrák oktatási törvény, az Entwurf bevezetése²⁵ – azt írták elő, hogy a főgimnáziummá való minősítéshez vizsgát tett tanárok szükségesek, így Aranyak módja volt ezt a feltételt később teljesíteni.²⁶ Az azonban bizonyosnak tekinthető, hogy a legfőbb mellette szóló érv írói ismertségéből fakadt. Ez a faktor, s az ettől nem független kapcsolatrendszer magyarázhatja, miért jutott a nagykőrösi egyháztanácshoz éppen Arany az eszébe, s ráadásul nem csak nekik – hisz tudjuk, hogy Arany Kecskemétről is kapott hasonló ajánlatot²⁷ (persze ebben szerepet játszott az is, hogy a két város már korábban is rivalizált egymással, hogy hova kerüljön a reformátusok főiskolája). S hogyha megnézzük ennek a két gimnáziumnak az ekkor kialakuló tanári karát, azt látjuk, hogy mindkét helyen valóban törekedtek arra, hogy az irodalmi élet, mi több, kifejezetten a magyar irodalom ismert személyiségeit nyerjék meg munkatársul.²⁸

Arany a munka vállalásával odahagyta – mint később kiderült, véglegesen – a számára természetes közegül kínálkozó Nagyszalontát, s ami a mi szempontunkból talán még fontosabb, a honorácior státusz megszabta kereteket. Nagykőrösön voltaképp már komoly lépést tett affelé, hogy egy speciális szakértelmiségi stá-

tuszra alapozza saját és családja megélhetését – s ez még akkor is nagyon figyelemre méltó változás, hogyha későbbi élete már nem ezek között a most megnyíló keretek között zajlott le. Azaz Arany számára éppen Nagykőrössel s az 1850-es évek elején nyílt meg egy olyan mobilitási stratégia, amely az 1840-es évek mármár véglegesnek látszóan lezárult emelkedését nyitotta meg – s ráadásul ennek az új helyzetnek a kulcsa az irodalmi elismertség volt.²⁹ Vagyis Arany ugyan nem vált főállású, az irodalomból megélni képes személlyé, de új társadalmi státuszát egyértelműen ennek köszönhette: s ez nemcsak a Nagykőrösre kerülésre érvényes, hanem az innen továbbvezető útra is.

Nagykőrös is mezőváros volt, mint Nagyszalonta, de sokkal nagyobb, s ugyanakkor Arany számára szokatlan társadalmi szerkezettel és mentalitással rendelkezett. Az ott tartózkodás kényelmetlenségéhez persze önmagában az a helyzet is hozzájárulhatott, hogy Aranynak itt saját „idegenségét” kellett megtapasztalnia: nem lehetett olyan értelemben törzsökös, mint a számára természetes közeget jelentő Nagyszalontán.³⁰ Nem is sikerült neki teljes mértékben beépülnie a város társadalmába, hiszen a gimnázium tanári kara eleve egy elkülönülő kisvilágot alkotott, amely önmagának jelentett társaságot. Mindezek ellenére az Arany-család kilenc évet töltött el Nagykőrösön. Volt olyan pillanat, amikor Arany számára megnyílni látszott a hazatérés lehetősége, hiszen 1854-ben hívták a szalontai algimnáziumba is tanárnak.³¹ Ez a lehetőség egyfelől persze valóban azt ígérte, hogy Arany a számára legismertebb közegbe tudna visszatérni, ráadásul a társadalmi hierarchia magasabb pontján, mint ahogy eltávozott onnan – ám ezzel óhatatlanul lemondott volna arról a felhajtó erőről is, amely hirtelen legfontosabb segítője lett a társadalmi emelkedésben. S ekkor már ez a provincialitásba való belesüppedés veszélyét is felidézhetette. Így aztán Arany sem Szalontára, sem más alföldi gimnáziumba nem távozott el Nagykőrösről, hanem csak annak a kérésnek engedett (s ennek sem könnyen), amely a fokozatosan immár egyre inkább egyértelmű kulturális centrumba, Pestre szólította el.

Ezt már előkészítette az a körülmény is, hogy a nyilvános működés jogát végre visszanyerő Akadémia 1858-ban újrakezdhetette a munkát, s az első körben felvett akadémikusok között Arany is ott volt – ráadásul úgy, hogy ugyanazon a napon egyedül őt először megválasztották levelező tagnak, majd ezután rögtön rendes taggá léptették elő.³² Arany Pestre kerülését egy egész írói-politikusi kör szorgalmazta – benne látták ugyanis a magyar irodalom potenciális új vezérét, mondhatni, azt az osztatlan tekintélyt, akire az ekkor újraalakuló irodalmi intézményrendszer centrális szerepét rá lehetne bízni. Egyik legfőbb támogatója Csengery Antal volt, aki azonban Kemény Zsigmond és Deák Ferenc véleményére is hivatkozott útmutatásként³³ – összességében tehát nem tűnik túlzásnak a Deák körüli informális írói-politikusi kört sejteni a háttérben (régies s némileg pontatlan terminológiával tehát az „irodalmi Deák-párt”-ot).³⁴ Arany Pestre juttatásában kétféle terv jelentkezett, s ezeknek az együttes megvalósítása kecsegtette a költőt a megélhetés lehetőségével: az egyik egy olyan irodalmi lap alapítása, amelynek Arany lenne a főszerkesztője, illetve az ismét működni kezdő Kisfaludy Társaság vezetői pozíciója. Láthatólag mindkettő a korabeli intézményrendszer kulcsszereplőjévé tette volna Aranyt – aki egyébként alkatilag nem volt alkalmas ilyesféle feladatokra, s

húzódott is tőlük rendesen. Ahogyan Kerényi Ferenc találóan megfogalmazta. „Más kérdés, hogy a gondos-pontos, aggályosan adminisztráló Arany nem annyira irodalompolitikai hatalom lett a Kisfaludy Társaságban, mint a hétköznapi felülmúlhatatlan szorgalmú robotosa.”³⁵ Persze ehhez hozzátehetjük, Arany – akár mennyire is húzódozott tőle – biztosan hatalmi tényező maradt önkéntelen is, s lehetett őt külső nézőpontból úgy tekinteni, mint aki éppen ilyen pozíciót tölt be. A fiatalabb írók Aranyról kialakuló ítéletében az 1870-es, 1880-as években majd éppen ez a vonatkozás érvényesült.³⁶ Ám az is legalább ennyire fontos, hogy Arany mennyire erősen igyekezett úgy viselkedni, mintha ez a helyzet nem (vagy legalábbis: nem így) létezne. Egyébként Arany is tisztában volt azzal, hogy az, ami vele itt történik, példátlan presztízsemelkedés – de ezt is, legalább leveleiben, anyagi oldalról igyekezett értékelni, azaz abból a szempontból, mennyire teszi lehetővé számára és családjának a pesti megélhetést.³⁷

Arany társadalmi státuszában éppen a Pestre kerülés kapcsán mutatkozott meg a legnagyobb újdonság: az 1840-es évek stabil honorácior helyzetéből az írói siker hatására s egyértelműen az ebből fakadó tekintélynövekedéssel úgy volt képes Arany kimozdulni, hogy immár polgári természetű intézmények irányításában vállalhatott részt. Talán ez mutatja a legvilágosabban a Magyarországon a 19. század második felében végbemenő hangsúly-áthelyeződést, amely az irodalom megnövekedett társadalmi presztízisében ragadható meg.³⁸ Persze Arany kivételes pozícióját bizonyítja, hogy éppen az ő esetében mozdultak meg jelentős segítő erők – ellenpontként érdemes arra gondolnunk, hogy Arany jóbarátja, Tompa Mihály esetében nem volt közösségi akarat a vidéki elszigeteltségéből az irodalmi-kulturális centrumba való eljuttatására. Hasonló példa az Erdélyi Jánosé, aki száműzetésnek élte meg sárospataki életét, s minden vágya a centrumba való bekerülés volt – s amely aztán korai halála miatt mégis elmaradt.³⁹ S azt is érdemes mindehhez hozzászámítani, hogy ehhez ekkor – legalábbis Arany esetében – nem volt szükség semmiféle formális szaktudásra: végzettséggel ugyanis Arany nem rendelkezett, hozzáértése az addig folytatott szakmáihoz mind gyakorlati jellegű volt és önképzésen alapult. Az irodalom hivatásosodásának ebben a fázisában az irodalmi teljesítménynek tulajdonított fontosság minden egyéb szaktudást pótolni látszott.

A lapszerkesztés, amelynek Arany kétszer is nekifutott (*Szépirodalmi Figyelő*, *Koszoriú*) egy, már a 19. század első felétől létező tendencia szerint vált ebben az időszakban igen gyakori írói vállalkozássá, a szó közgazdasági értelmében. Az ekkortájt más feltételek szerint újrastrukturálódó sajtópiacon számos új laptípus jelent meg, s sok író igyekezett az erősen differenciálódó nyomtatott sajtó világában szerencsét próbálni. Láttuk, hogy Arany számára már 1848-ban megnyílt a lapalapítás lehetősége, ő azonban akkor még nem mert belevágni ebbe a munkába. 1860-tól azonban pesti tartózkodását jó darabig végigkísérte a lapszerkesztés, s Arany megkísérelte egy új jelenségként ekkortájt feltűnő friss laptípusnak, a szaklapnak az irodalomhoz kötődő változatát meghonosítani.⁴⁰ Első lapjának anyagi sikertelensége után az is megfigyelhető, hogy miképpen gondolta újra az új orgánus karakterét, s próbálta meg még egyszer a szerkesztést. Ám Aranynak nem sikerült állandósítania saját szerkesztői pozícióját – sem mint rentábilis vállalkozást, sem mint irodalmi tekintélyét konzerváló és emelő eszközt. Így visszavonulása ettől

a tevékenységtől azt is jelentette, hogy lemondott a véleményformálásnak erről a lehetőségéről. Egyébként kényszerűségből, rossz szájjal és keserűen.

Amiben viszont huzamosan részt vett, s amiben voltaképpen feltalálta magát, azok a hivatalnoki feladatok voltak. A Kisfaludy Társaság igazgatói posztja után a Magyar Tudományos Akadémia titoknok, majd főtitkára lett, s ez utóbbi tiszte majdhogynem élete végéig ellátta. Arany valószínűleg azért lehetett képes új helyzeteiben mint társasági tisztviselő helytállni hosszú időn keresztül, mert nem akkor kellett beletanulnia a teendőibe: a hivatali működésnek ahhoz a rutinjához tudott visszanyúlni, amelyet honorációként még a helyi közigazgatásban sajátított el.⁴¹ Ezt mutatják a leveleiben ismételten megfogalmazódó, a szakirodalomban gyakran idézett panaszai is, amelyek saját magát hivatalnoknak és robotosnak minősítik⁴² – itt voltaképpen úgy minősítette magát, mint egy alantas munkára tartott, beosztott személy, miközben a tőle betöltött státusz akár az úri öntudat megnyilvánítására is alkalmas lehetett volna. A minősítésekben – s ami persze ezzel szinte azonos, az érzületben – ugyanis Arany ekkor sem bizonyult másnak, mint a hivatal üzemszerű működtetésében a legnagyobb gonddal eljáró hivatalnok, annak az egykori honorációnak a lényegében azonos beállítódást valló örököse, akivé még az 1840-es években Nagyszalontán vált.

Aranyak az Akadémia ügyeitől való visszahúzóódására a legerősebb kísérlete és reménye lánya házasságához kapcsolódott. Azzal, hogy Juliska férjéül a szalon-tai református papot választotta, fölmerült az a lehetőség, hogy Aranyék is hazaköltöznek. Ahogy Arany 1866-ban Tompa Mihálynak írta: „Évek óta ábrándozom a gondolattal, hogy visszamehessek Szalontára. Ennek teljesülte kezességét, egyszersmind valószínűsítésére újabb ösztönt nyertem 1863 nyarán, midőn a kapcsolat e helylyel még szorosbra fűződött. Attól fogva egy »fösvény« sovárgó tekintetével számláltam minden fillért, melyet becsülettel megtakaríthatok: hogy e célomat, ha bár évek folytani kitarás, nélkülözés által, valósíthassam. Háztartásom meg lön szorítva, bár jövedelmem szaporodott: itt Pesten, a mulatság és látvány fészkeben, minden ily költség *teljesen* kerülve. Összeszedtem némely apró tőkéimet, aranyaimat, eladtam szalon-tai telkemet, s ime úgy találtam, hogy egy akkora darab birto-kot megvehetek, mely elégséges arra, hogy Szalontán »mint magam szegénye« megélhessek nőmmel együtt. Még csak, az eladott helyébe, egy kis ház szerzése volt hátra: terveztem, alkudoztam, építettem erősen. S most!”⁴³ A házvásárlás tervezését drasztikusan megtörte a gyermekét világra hozó fiatalasszony halála 1865-ben – amely a feldolgozhatatlan gyászon kívül hamarosan a másodsor is megházasodni kívánó vő, Széll Kálmán helyzetével is súlyosbította a szituációt, aminek a vége az lett, hogy Aranyék inkább magukhoz, Pestre vitték az unokát, Piroskát, akít új nevelőanyja nem akart vállalni.⁴⁴ Azaz Arany ismét a család terhé-nek engedvén, újra s véglegesen le kellett mondjon a számára ekkor már persze elsősorban nosztalgiáiban élő, s nem jelen állapotában ismerős Nagyszalontán való életről, ami egyébként nyilván valamiféle nyugdíjba vonulást és a teljes mértékben az írói alkotásnak szentelt periódust jelenthetett volna.

Aranyak az akadémiai főtitkárság a második társadalmi beérkezést jelentette: az 1840-es években változhatatlannak mutatkozó honorácior lét után egy minősé-gileg más társadalmi szituáció betöltését. Az innen való kilépés (akár úgy, mint a

fenti, meghiúsult esetben: menekülésként) nem sikerült önerőből. Viszont fölmerült hamarosan egy másik lehetőség, amelynek a jelentőségét igazából a mobilitási stratégiák előtörténetéből mérhetjük föl: amikor ugyanis Arany 1867-ben megkapta a Szent István rend kiskeresztjét, olyan lehetőség villant föl előtte, amely voltaképp felmenőinek a törekvéseit s saját pályáját is megkoronázhatta volna. Hiszen az uralkodótól adományozott kitüntetés azt is magában foglalta, hogy a díjra érdemesített személy saját kérésére bárói címet kap – azaz nem egyszerűen a nemesítéshez kínált ez esélyt, hanem kifejezetten az arisztokráciához való tartozásra és a főrendi házi tagságra képesített. Éppen ezért sokatmondóak Arany megszenvedett és őszinte erkölcsi dilemmái a kérdés kapcsán, ráadásul úgy, hogy Arany nem aközött örlődött elfogadja-e a kitüntetést vagy nem (ez annak jellege miatt nem is volt reális alternatíva, hiszen a rendjelet nem lehetett visszautasítani, mint ahogy átvételét sem megtagadni), hanem azt mérlegelte, hogyan szabaduljon meg tőle.⁴⁵ S valóban: nemcsak a kitüntetést nem viselte a későbbiekben, hanem báróságért sem folyamodott. Azaz a honorációri múltjához mérten rendkívüli rangnövekedést annak ellenére sem kívánta megvalósítani, hogy ennek rendi értelemben még jócskán volt jelentősége az 1860-es évek után is. Arany számára itt, ebben az éles döntési helyzetben is az erkölcsi megfontolások voltak előbbre valók, s ezért is gondolhatta úgy, hogy megmarad a számára addig megadatott társadalmi státusz keretei között. Megjegyzendő egyébként, hogy a kitüntetés felterjesztése és indoklása Aranyt teljesen egyértelműen ezzel a státusszal jellemezte – tehát az Akadémia tagjának és titkárának minősítette –,⁴⁶ noha az Aranyt az érdemrend elfogadására jószándékúan és barátilag rábeszélni akaró miniszterek (mint Eötvös József és Wenckheim Béla)⁴⁷ úgy fogták fel, hogy az elismerés Aranyt mint költőt éri. A két vélekedés közti diszkrépancia végülis joggal zavarhatta Aranyt, s növelhette a zavarát is: az irodalmi élet differenciálódásának a folyamata ekkor már előrehaladt annyira, hogy ne tűnjön magától értetődőnek az, ami még Arany Pestre kerülésének történetében komoly szerepet játszott, hogy tudniillik az irodalmi érdem és hírnév minden egyéb szaktudást helyettesíteni képes lehet. Arany dilemmáinak az a repertoárja, amelyet Korompay H. János gondosan felsorakoztatott, legalább egy újabbal szaporítható: Arany számára nem volt egyértelmű, hogyha ez a díj őt írói érdemeiért éri, akkor az indoklása miatt rendi státuszával és állásával érvelt.

Arany gazdálkodásának és puritán életvitelének részleteivel nem vagyunk tisztában. De az aligha tekinthető véletlennek, hogy az irodalmi érdeklődését már gyermekkorában kinyilvánító László fiából bankárt nevelt (ezzel egyébként jól demonstrálta a honorációr státuszából továbbvezető társadalmi mobilitás egyik lehetőségét, a következő generációban szakértelmiségivé váló fiú polgári foglalkozásváltásával).⁴⁸ S azon túl, hogy fia esetében így gondolta megalapozni a későbbi életformáját, saját maga kapcsán éppen a pénz felhalmozása és befektetése tűnik a legfontosabb stratégiának. Erről életének utolsó periódusából származó levelei sok apró részletet tartalmaznak. Innen tudhatjuk azt, hogy Arany szalontai birtokának – amelyet sógora, Ercsey Sándor kezelt – eladásából származott az az összeg, amelyet Arany végülis értékpapírokba fektetett. Ezt a megoldást akkor választotta, amikor kiderült, vagyona még így sem elegendő a fővárosban egy megfelelő, visszavonulásra alkalmas ház megvásárlására.

Arany János vagyoni helyzetét jól mutatja a halála utáni hagyatéki eljárás.⁴⁹ Vagyonos, bár nem gazdag embernek tekinthető ekkor, s pénzének jó része (85 000 forint) is értékpapírba (földhitelintézeti záloglevelekbe és magyar állampapírokba) volt befektetve. Arany utólagos nézetből voltaképp a rendi társadalomból egy polgári társadalomba vezető út győztesének tekinthető. Még talán az a feltevés is megfogalmazható: nem véletlen, hogy Arany egy kollektív nemesi kiváltság tudatával és hagyományával volt képes arra, hogy a polgári értelemben vett írótság professzionális képviselője legyen – könnyen elképzelhető, hogy egy, az önállóság tradícióját megadó előzmény sokat könnyített egy ilyen jellegű társadalomtörténeti folyamat végigélésében. Arany megadatott mindaz, ami egy „írófejedelmi” tekintélyhez⁵⁰ és életformához szükséges volt, s csak személyes tulajdonságain, fizikai állapotán és belső bizonytalanságain múlt, hogy ezt a lehetőséget nem használta ki. Még így is nagyon komoly emelkedési lehetőséget tudott adni a fiának, akinek társadalmi státuszát erősen meghatározta – saját kétségtelen személyes rátermettségén túl – apjának kapcsolatrendszere is. Igaz, Arany László korai halála és gyermektelensége megakadályozta, hogy ennek az útnak a további intergenerációs hatóerejét is megismerjük.

JEGYZETEK

A tanulmány az OTKA Arany János kritikai kiadása című, 81.197 számú programjának támogatásával készült. A dolgozathoz fűzött megjegyzésekért és tanácsokért köszönettel tartozom Bolonyai Gábornak, Csörsz Rumen Istvánnak, Dávidházi Péternek, Eisemann Györgynek, Hites Sándornak, Korompay H. Jánosnak, S. Varga Pálnak, Szalisznyó Lillának, Tarjányi Eszternek és Török Zsuzsának.

1. Az elemzés egyik előképe a szakirodalomban Keresztury Dezső Arany-monográfiája lehet (Keresztury Dezső, *Mindvégig. Arany János 1817–1882*, Szépirodalmi, Bp., 1990.), bár a módszertani referenciák szempontjából eltér a kiindulópontunk és a végkövetkeztetésünk.

2. A vizsgálat metodológiájáról lásd Szilágyi Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikro-történeti dimenziói*, Ráció, Bp., 2014 (Ligatura), 15–60.

3. Ezt mítoszként értelmezi: Milbacher Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Ráció, Bp., 2009 (Ligatura), 39–62. Arany biográfiájának teljes megírására mindmáig a legkomolyabb kísérlet: Voinovich Géza, *Arany János életrajza I–III.*, MTA, Bp., 1929–1938.

4. Arany válaszszerének első változatát *Válasz Petőfi Sándornak* címmel lásd *Arany János összes költeményei I.*, s. a. r. Szilágyi Márton, Osiris, Bp., 2003 (Osiris Klasszikusok), 35–36.

5. Erről saját maga így nyilatkozott, amikor versének kéziratára utólag, 1858-ban a következőket írta rá: „A Választ erre nem vettem föl 1856-ban kisebb költeményeim közé. Ki hitte volna nekem már ekkor, hogy kétszeri sikeres pályázat után nem dagadtam ki bőrömből? hogy Petőfi barátságát oly nagyra tartom, mint a Válaszban ki van fejezve. Csúnya álszeméremnek mondanák, ami akkor, nagy meglepetésemben, valódi érzés volt. aztán, szó ami szó, a rögtönzött »Válasz« nem is méltó a lelkes költeményhez.” Arany János, *Kisebb költemények*, s. a. r. Voinovich Géza, Akadémiai, Bp., 1951 (*Arany János Összes Művei I.*), 409.

6. Gyöngyösy László, *Arany János élete és munkái*, Franklin-Társulat, Bp., 1901, 3–15. Gyöngyösy könyve számos anekdotát és szóhagyományból ismeretes történetet őrzött meg, s ezért olyan, elsősorban életrajzi érdekeltsgű darabja az Arany-szakirodalomnak, amelyhez fogható azóta kevés született; mindez persze nem teszi érvénytelenné és indokolatlanná azt a lesújtó, sommás kritikát, amelyet Babits Mihály fogalmazott meg róla egy hosszabb Arany-tanulmánya bevezetésében: „Egy hosszabb és szoros filológikus dolgozat melléktermékei ezek a gondolatok, melyek amannak mintegy filozófiai háttérét képezik. Keletkezésük magyarázhatja kissé polemikus formájukat: egy ily munka készülteinél

annyi ostobaságon és unalmon, Gyöngyössy Lászlókon és Koltai Virgileken kell az embernek keresztülnie magát, hogy végre is keserű marad a szájíze és hajlandó lesz általánosítani, gyalázatosan megfélemlítve a Lehr Albertek szerfelett hasznos és a Riedl Frigyések igazán értékes munkájáról.” Babits Mihály: *Arany mint arisztokrata* = Uő., *Tanulmányok, esszék*, s. a. r. Jankovics József, a név- és szómagyarázat Jankovics József – Nyerges Judit, Kortárs, Bp., 2005 (Magyar Remekírók, Új folyam), 291–302. Az idézet: 291. Gyöngyösyről újabban lásd még Jankovics József, Gyöngyösi István családi irodalomtörténésze: Gyöngyösy László = „*Nem sülyed az emberiség!*”: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerkesztő Jankovics József, felelős szerkesztő Császtvay Tünde, szerk. Csörsz Rumen István – Szabó G. Zoltán, MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2007 (<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60>), 753–766.

7. Lásd Szendrey Zsigmond, *Adatok Arany János életéhez és költészetéhez*, It, 1915, 146–151. Az adat: 148–149.

8. Ezt a folyamatot Zala megye példáján jól érzékelteti: *Armálisok: Nemesi címerlevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898*, szerk. Molnár András, írta Bilkei Irén – Kapiller Imre – Molnár András, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004, különösen: 16.

9. A folyamatot összefoglalja: Gyöngyösy, i. m., 3–15. Vö. még Márki Sándor, *A nagyfalusi Arany-család*, Századok, 1879, 771–779.; valamint Benkó Imre, *Adalék Arany János családjának nemes voltához*, ItK, 1909, 4. szám, 475–476. Helytörténeti célzatú, tágabb horizontú összefoglalás: Rozvány György, *Nagy-Szalonta mezőváros történelme (monographiája) tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajdu-községek viszonyaira*, Dobay János könyvnyomdája, Gyula, 1870.

10. *Arany János – Gyulai Pálnak*, Nagykőrös, 1855. június 7. = *Arany János levelezése (1852–1856)*, s. a. r. Sáfrán Györgyi – Bisztray Gyula – Sándor István, Akadémiai, Bp., 1982 (*Arany János Összes Művei XVI.*) [a továbbiakban: AJÖM XVI.], 561.

11. *Arany János – Gyulai Pálnak*, Nagykőrös, 1855. június 7. = AJÖM XVI. 555.

12. Gyöngyösy, i. m., 20.

13. *Arany János – Gyulai Pálnak*, Nagykőrös, 1855. június 7. = AJÖM XVI. 558. Kiemelés az eredetiben.

14. Erről számos anekdotikus adalékot közöl: Gyöngyösy, i. m., 18–38. Megjegyzendő, hogy a saját, Aranyra vonatkozó szalontai néprajzi gyűjtéseit közlő Szendrey Zsigmond az adatközlőnél ennek az értelmezésnek nem találta nyomát – ez alighanem azzal is összefügg, hogy az Arany apjától képviselt stratégia szokatlanul számíthatott: Szendrey Zsigmond, *Arany János a szalontai nép emlékezetében*, It, 1914, 64–67. Vö. még a Szendrey és Gyöngyösy közötti vitát tanulságosan lezáró cikkével: Szendrey Zsigmond, *Minek szánta apja Arany Jánost? Válasz Gyöngyösy Lászlónak*, Protestáns Szemle, 1917, XXIX. évfolyam, 7–8. füzet, 459–461.

15. Arany kisújszállási időszakáról lásd Szeremley Barna, *Arany János Kisújszálláson = Kisújszállási nagykunmagyarok kalendáriuma az 1905-iki közönséges esztendőre*, szerk. Török Imre, Szekeres József könyvnyomdája, Kisújszállás, 1904, 26–34.; Szeremley Barna, *Relikviák egy nagy költő, meg egy kis költő életéből = Protestáns új képes naptár az 1909-ik évre*, szerk. legifj. Szász Károly, 55. évfolyam, Méhner Vilmos-féle könyvkiadóhivatal, Bp., [1908], 37–45.

16. Ilyen típusú lélektani magyarázatot fogalmaz meg Gyöngyösy László is: Gyöngyösy, i. m., 58., 67.

17. Ercsey Sándor, *Arany János életéből*, Harmadik kiadás, Ráth Mór, Bp., 1899, 17.

18. „Szándékom volt gazdaság után látni, mellyhez nem bírtam elég ügyességgel, aztán hivatalom apró dolgai folytonos jelenlétemet igényelték a tanácsházánál.” Arany János – Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. = AJÖM XVI. 560.

19. A folyóiratról lásd Urbán Aladár, *A pesti Középponti Választmány lapja: a Nép barátja*, Aetas, 2003, 3–4. szám, 155–188.

20. Ennek fontos vetülete Arany lakóhelyeinek a változása, akár Nagyszalontán belül; erről lásd *Arany János és családja relikviái*, a katalógust összegyűjtötte és a bevezető tanulmányokat írta Ratzky Rita – Zuh Imre, összeállította Ratzky Rita – Thuróczy Gergely, szerk. Thuróczy Gergely, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2009, 5–17.

21. Ennek a helyzetnek a mérlegelésére és a kollektív megítélésben elfoglalt helyére nézvést lásd Völgyesi Orsolya, *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása*, Argumentum, Bp., 2007 (Irodalomtörténeti füzetek 163.), 20–22. A kérdés szélesebb horizontban elhelyezett vizsgálata: Kerényi Ferenc, „*Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás*”: *Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában*, Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2005, 38–44.

22. A kollektív megbélyegzés esetleg meglévő emléke ilyenformán csak a szóbeliségben maradt fenn; lásd a Keresztury Dezsőtől közreadott, eredetileg K. Nagy Lajos zsidányi lelkésztől származó gyűjtés egyik árukkódó, de persze teljes bizonyossággal meg nem erősíthető részletét: „Amikor Arany a szabadságharc leverése után annak a szolgabírónak a hivatalát látta el, akit Vargha [Vargha Lajos zsidányi lelkész – Sz. M.] utált kétszínű magatartásáért, a lelkész keményen megdorgálta a költőt, és megszakított vele minden kapcsolatot.” Keresztury Dezső, *Adalékok Arany életrajzához és munkáihoz*, It, 1974, 4. szám, 1048–1054. Az idézet: 1049.

23. Erről az időszakról lásd Sáfrán Györgyi, *Arany János és Rozvány Erzsébet*, Akadémiai, Bp., 1960 (Irodalomtörténeti Füzetek 31.).

24. A nagykorósi gimnázium ekkori helyzetéről lásd Kerényi, i. m., 41–42.

25. Erre lásd Gazda István, *A gimnáziumok és a fizika a Bach-korszak Magyarországon* = Németh G. Béla (szerk. és bev.), *Forradalom után – kiegészítés előtt: A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*, Gondolat, Bp., 1988, 538–560.

26. Arany erre a képzettségbeli fogyatkozására utalt is a császári királyi tanhatóságához írott hivatalos életrajzában: „A magyar irodalomnak a felső, a görög nyelvnek az alsó osztályokban tanítását vállalván magamra: ezekből a tanári vizsgálatot annak idejében letenni késznek nyilatkozom.” Arany János, *Hivatali iratok 1. Nagyszalonta – Nagykőrös – Budapest*, s. a. r. Dánielisz Endre – Törös László – Gergely Pál, Akadémiai, Bp., 1966 (*Arany János Összes Művei XIII.*) [a továbbiakban: AJÖM XIII.], 103. Arany nagykorósi alkalmazásának dokumentumai: AJÖM XIII. 101–106. A hozzátartozó jegyzetek: 483–488. Valamint: *Arany János levelezése (1828–1851)*, s. a. r. Sáfrán Györgyi – Bisztray Gyula – Sándor István, Akadémiai, Bp., 1975 (*Arany János Összes Művei XV.*) [a továbbiakban: AJÖM XV.], 390–400. A hozzátartozó jegyzetek: 770–774.

27. A kecskeméti felkérő levél: AJÖM XV. 392–393.

28. Vö. Kerényi, i. m., 42–43.

29. Az Arany meghívásáról szóló egyháztanácsi jegyzőkönyv indoklása ezt erősíti meg: „az ekként megüresedett magyar irodalom tanszékére Arany János úr, mint aki az irodalom mezején magának kitűnő helyet vívott ki, alkalmaztatik...” AJÖM XIII. 487.

30. Vö. Novák László, *Arany János és gyermekei Nagykőrösön* = Korompay H. János (szerk.) *A két Arany: Összehasonlító tanulmányok*, Universitas, Bp., 2002, 22–38. Lásd még Sáfrán Györgyi, *Arany János Nagykőrösön – levelezése tükrében* = Novák László (szerk.), *Arany János tanulmányok*, Nagykőrösi Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1982 (Acta Musei de János Arany nominati II.), 135–202.

31. Erről lásd *Arany Tompának*, Nagykőrös, 1854. aug. 24: AJÖM XVI. 469–470.

32. Vö. Kerényi, i. m., 52.

33. Vö. *Csengery Antal Arany Jánosnak*, Pest, 1860. febr. 2. = *Arany János levelezése (1857–1861)*, s. a. r. Korompay H. János – Bódy Márkus Rozália – Jankovits László, Universitas, Bp., 2004 (*Arany János Összes Művei XVII.*) [a továbbiakban: AJÖM XVII.], 375.

34. Az „irodalmi Deák-párt” kifejezés értelmezéséről lásd Szajbély Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Bp., 2005, 204–209.

35. Kerényi, i. m., 68.

36. Korompay H. János, *Arany, Reviczky és a költői beavatást kérő levelek*, ItK, 115. évfolyam, 2011, 4. szám, 389–411.

37. Lásd például levelét Tompának, Nagykőrös, 1860. aug. 10. = AJÖM XVII. 429–431.

38. Erről a folyamatról lásd másik nézetből Dávidházi Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai – Universitas, Bp., 2004 (Irodalomtudomány és kritika).

39. Erről lásd T. Erdélyi Ilona, *Erdélyi János (1814–1868)*, Kalligram, Pozsony, 2015 (Magyarok emlékezete), 511–526.

40. Párhuzamként érdemes Egressy Gábor színészeti szaklapjának a kísérletére utalni: Szalisznyó Lilla, *Ami szegény Hamlettől telnek: A bivatásos színészi identitás problematikája Egressy Gábor Magyar Színbázi Lapjában*, ItK, 117. évf., 2013, 1. szám, 53–76.

41. Ezt jól példázza az Arany akadémiai főtitkárságát a leg részletesebben feltáró elemzés: Gergely Pál, *Arany János és az Akadémia*, Akadémiai, Bp., 1957 (Irodalomtörténeti füzetek 11.). Lásd még Gergely Pál, *Arany János költői, tanári bivatása és hivatalai* = Novák László (szerk.), *Arany János tanulmányok*, Nagykőrösi Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1982 (Acta Musei de János Arany nominati II.), 305–326.

42. Ennek kapcsán lásd Keresztury számos finom megfigyeléssel megírt fejezetét, amelynek a címe – jellegzetes módon *A Palota foglya* = Keresztury Dezső, „Csak hangköre más”: *Arany János 1857–1882*, Szépirodalmi, Bp., 1987, 437–651.

43. *Arany Tompa Mihálynak*, Pest, 1866. febr. 18. = *Arany János levelezése (1866–1882)*, s. a. r. Korompay H. János – Bódyné Márkus Rozália – Hites Sándor – Lengyel Réka, Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2015 (*Arany János Összes Művei XIX.*) [a továbbiakban: AJÖM XIX.], 16.

44. Erről a helyzetről érdekes elemzés: Korompay H. János, „*De többet erről nem írhatok*”: *Az Arany–Ercsey levelezés eltűnt darabjairól*, ItK, 112. évf., 2008, 1. szám, 37–53.

45. A helyzetről lásd részletesebben: Korompay H. János, *Arany János keresztje: a kitüntetés*, ItK, 116. évf. 2012, 5. szám, 518–553.

46. Korompay, i. m. (2012), 521, 532.

47. Rábeszélő leveleiket lásd AJÖM XIX. 99, 105–106.

48. Arany érezhető büszkeséggel írt arról Tompa Mihálynak, amikor László fia 1866-ban megszerezte a jogi doktorátust, azaz egy olyan címet, amellyel apja soha nem rendelkezett. Vö. AJÖM XIX. 47–49. Ehhez a folyamathoz párhuzamként ajánlhatók Kövér György több generáció életstratégiáját összevető tanulmányai a rendi és polgári társadalom határsávjából: Kövér György, *A felhalmozás íve: Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*, Új Mandátum, Bp., 2002, 31–190.

49. Rolla Margit, *Arany estéje*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1944, 123–145.

50. Erre példa, hogy 1880-ban, tehát még Arany életében utcát neveztek el róla Szegeden; Arany köszönőlevelét Pálffy Ferenc polgármesternek lásd AJÖM XIX. 469–470. A jegyzetek: 898–899.

